

Psychologické aspekty bydlení u osob v bytové nouzi v rámci mapování dostupnosti bydlení – univerzitní výzkum pro praxi

Jan Mandys, Martin Maštálka, Hana Jelínková

Psychological Aspects of housing for people in Housing Need within the Framework of Housing Availability Mapping - University Research for Practice

Abstract: The paper deals with an example of the third role of the University of Pardubice, the activities of the university as an institution that is one of the important actors of local and regional life and development. The implementation of research activities for local contracting authorities is an important part not only of the presentation of university's scientific outputs and outcomes, but also a way to establish links between the public, private and academic sectors. It is also an opportunity for students to learn about the reality of a range of social phenomena that they would otherwise only hear in theoretical terms about. In return for their work, students gain the benefit of experience on a specific assignment, which contributes significantly to their preparation for practice and also to the solution of defined problems. The research described in this text is an example of such an activity. It was carried out in the framework of the preparation of the housing development strategy in the city of Pardubice.

The experience of housing-related problems brings people a range of psychosocial problems, which were described and evaluated in the study for the City of Pardubice area. The public policy that follows the research is then to implement measures that lead to a reduction in inequalities.

V rámci výuky na Fakultě ekomicko-správní Univerzity Pardubice se akademičtí pracovníci snaží zapojovat studenty do výzkumů, které realizují pro odbornou praxi. Smyslem tohoto zapojení je přiblížit studentům nejenom vědecké postupy, ale také přiblížit jim problémy, které realita života přináší. Jejich práce na výzkumech je nejčastěji rozdělena do několika částí. V první fázi jsou studenti vysláni do terénu, kde je jejich hlavním úkolem komunikace s respondenty a sbírání potřebných informací (dat). Druhá fáze navazuje na první, kdy potřebné informace anebo data studenti zadávají dle připravené metodiky do statistických souborů. V případě nejasností pak využívají konzultací, kdy s akademickými pracovníky, kteří mají výzkum na starosti, projednávají nedostatky v odpovědích. Tato činnost je velmi důležitá a zásadně ovlivňuje kvalitu interpretovaných dat. Dále následuje třetí část, ve které studenti již zkoušejí pod vedením výzkumníků data konkrétně zpracovávat pomocí grafů či tabulek. Následně se učí data interpretovat a účastní se korekčních a editačních prací. Zde je třeba zdůraznit, že práce studentů má svoji nezastupitelnou úlohu a díky jejich práci jsou akademická pracoviště konkurenceschopná vůči komerčním výzkumným agenturám. Tento příspěvek popisuje výsledky aktivního zapojení studentů do výzkumné činnosti.

Ústav správních a sociálních věd Fakulty ekonomicko-správní Univerzity Pardubice realizoval v roce 2019 rozsáhlý výzkum na téma „Dostupnosti bydlení v Pardubicích“, který sloužil jako jeden z podkladových materiálů při přípravě „Strategie bydlení pro město v Pardubicích“. Výzkum se zabýval třemi klíčovými oblastmi zhodnocujícími situaci v oblasti bydlení v Pardubicích:

- Realizace šetření o osobách v bytové nouzi.
- Realizace šetření zaměřeného na otázky dostupnosti nájemního bydlení v Pardubicích a blízkém okolí
- Realizace šetření zaměřeného na otázky vlastnického bydlení v Pardubicích a blízkém okolí...

Druhý výzkum na podobné téma stejné pracoviště realizovalo v roce 2023, kdy předmětem byla „Současná situace v oblasti bydlení v regionech České Třebové a Moravské Třebové“. Stejně jako v prvním případě data slouží k rozvoji regionu. Tato analýza se skládala z těchto částí:

- Pozice města v regionu, bytová politika v managementu města.
- Bytová situace, rozbor aktuální situace na trhu s bydlením.
- Realizace šetření zaměřeného na pohled vybraných firem na problémy bydlení zaměstnanců.
- Realizace šetření zaměřeného na otázky dostupnosti bydlení v České Třebové a Moravské Třebové (veřejnost, osoby v bytové nouzi, zvláštní subanalýza – studenti středních škol v Moravské Třebové).

Oba výzkumy, přestože popisovaly zcela odlišné lokality Pardubického kraje, přinesly celou řadu podobných zjištění, která se týkají osob v bytové nouzi. Tato zjištění jsou předmětem další diskuze a významně přispěly k rozvoji praktických dovedností zapojených studentů, kteří si tak v praxi ověřili svoje teoretické znalosti. V rámci tohoto projektu byl vypracován následující text:

Mezi základní lidské potřeby podle známé Maslowovy pyramidy patří bydlení. Byt je místem, kde lidé prožívají svoje starosti i radosti a subjektivně v něm pociťují jeden z primárních pocitů bezpečí. Bytová nouze znamená neuspokojení potřeby bydlení. Neznamena tedy jenom absenci bydlení, ale také ohrožení jeho ztrátou. Dále bytová nouze úzce souvisí se sociálním vyloučením a chudobou. Takto postižené osoby mají značně ztížené podmínky při překonávání této situace. Můžeme konstatovat, že jim často chybí osobnostní kompetence vyrovnávat se s životními překážkami. Přitom se ale předpokládá, že osoba v bytové nouzi využila všech nástrojů sociální politiky v oblasti bydlení (dávky v oblasti bydlení či opatření související s úpravou bytu zdravotně postižených osob apod.).

Tato definice jasně ukazuje, že absence dostupného či nízkonákladového bydlení je primární překážkou změny tohoto negativního stavu. Bez konkrétní intervence sociální politiky tyto osoby samy pravděpodobně svoji situaci nezmění. To dokládají i výsledná zjištění, která se opírají o subjektivní vnímání vlastní situace respondenty, kteří jsou v bytové nouzi. Jejich výpovědi byly ovlivněny jejich aktuálním psychosomatickým stavem. Můžeme však konstatovat, že jejich psychologický pohled na problémy spjaté s bydlením je konstantní.

Psychické zdraví osob v bytové nouzi je ohroženo. Jak ukazují výsledky, dennodenní bytová nejistota případně absence pocitu bezpečí zvyšují psychickou zátěž a s tím spojený stres. Celá řada respondentů z výzkumu se dlouhodobě pohybuje v uzavřeném kruhu, který je definován pobytem na ubytovně, následuje pobyt v azylovém domě, poté život v nevyhovujícím bydlení například u příbuzných (někdy ve výkonu trestu odnětí svobody apod.) a opět na ubytovně, v azylovém domě (dáno pravidlem pobytu maximálně jeden rok). Tato situace se často odráží

v životě celých rodin, kdy lze sledovat, že tímto způsobem vyrůstají v některých rodinách celé generace dětí, které tak přebírají nefunkční vzorce chování.

Struktura domácností osob v bytové nouzi ve všech sledovaných městech byla prakticky totožná – osamělí muži a matky samoživitelky. Zajímavým faktem bylo to, že respondenti neradi popisovali svoje domácnosti. Získat přesnou podobu, jak obydlí těchto lidí vypadá, se zcela nepodařilo. Jedním z udávaných důvodů mimo sdělení v rámci výzkumu pak bylo, že se stydí za to, kde a jak žijí. Determinantou jejich situace jsou finanční problémy způsobené nízkým vzděláním a kvalifikací, dlouhodobou evidencí na úřadu práce, zdravotním omezením, dluhy a rozkoly v partnerských vztazích (často opakované). Jenom pro ilustraci: Pokud se jedná o osobu, která je starší 45 let, má dluhy větší než 250 000 Kč a delší dobu žije na ulici (je předpoklad, že dluhy budou narůstat), tak lze předpokládat, že šanci na lepší život mít nebude. Za pozitivní aspekt v této situaci lze považovat pouze to, že získá nějaké delší ubytování na ubytovně, neboť azylové domy umožňují pobyt v délce jednoho roku.

Bytová nouze znamená ve většině případů ztrátu běžných psychosociálních kompetencí nezbytných pro udržení normálního života. Respondenti často vesměs nejsou schopni objektivně posoudit a reflektovat svou situaci. Subjektivně největším problémem života je absence finančních prostředků. V případě adekvátní finanční podpory by neměli de facto žádné problémy. Problematické je pak vlastní sebehodnocení osob v bytové nouzi v kontextu aktuální životní situace. Pouze zlomek respondentů má dostatek kompetencí a motivaci ke změně své sociální i bytové situace. Výrazným problémem je nedostatek dostupných bytů s podporou sociální práce. Odstranění tohoto nedostatku je důležitou podmínkou, aby tito lidé byli schopni vůbec byty udržet.

Velmi málo respondentů (bez ohledu na lokalitu) je spokojených s aktuálním bydlením – většina však spokojená není. Spokojenost je dána hlavně tím, že dotazované osoby ve skutečnosti nemají na výběr a pokud mají alespoň trochu uspokojivé bydlení, snaží se ho udržet. Respondenti si vesměs uvědomují, na jaké bydlení mohou dosáhnout. Tedy nemají o své bytové situaci přehnané iluze. Pokud mají šanci na nějaké bydlení dosáhnout, jedná se o malometrážní byt nebo častěji ubytování na ubytovně nebo v azylovém domě. Pomoc sociálních služeb pak zvyšuje šanci na klíčovou změnu jejich bytové situace. Je třeba zdůraznit, že existuje početně významná skupina osob, která nemá možnost svou situaci reálně změnit. Za hlavní překážky, které brání respondentům v zajištění bydlení, jsou pak:

- ceny nájmu,
- kauce (nejčastěji dva nájemy),
- zadluženost.

Zajímavým faktem je to, že představy o ideálním bydlení jsou u osob v bytové nouzi totožné s tím, co preferuje většinová společnost. Důležitá je dostupnost ke službám, škole pro děti. Mezi preferované bydlení patří rodinný dům na okraji města. Respondenti vůbec neřeší, jaké náklady jsou spojené s jiným typem bydlení, neřeší energetickou náročnost, stav nemovitosti. Veliký důraz oproti většinové společnosti kladou na sousedské vztahy. To bude pravděpodobně determinováno prostředím a dále tím, v jakém prostředí žijí a s jakými bariérami (předsudky) se musejí potýkat. Projevuje se omezená schopnost dlouhodobějšího plánování a posouzení adekvátních priorit v několikaletém horizontu. Pozitivním faktem je, že osoby v bytové nouzi (osoby ohrožené), byť se setkávají neustále s negativním nálepkováním, nerezignují na mezilidské vztahy a snaží se jim věnovat pozornost. Zcela realisticky v předchozích otázkách respondenti uvedli, že lepší bydlení je pro ně prakticky nereálné.

Spokojenost respondentů bez ohledu na to, kde žijí není velká. Prioritou je vůbec někde bydlet. Výhrady k bydlení se týkají krátkodobé nájemní smlouvy. To pro ně znamená, že žijí v neustálé nejistotě, zda jim bude smlouva prodloužena. Mezi další nevýhody patří to, že se jedná o starý byt a nižší kategorie. K tomu se váže to, že vybavení se skládá ze starého nábytku. Mezi problematické pak patří i vztahy se sousedy. Nespokojenost často pramení také ze společného mezigeneračního a vícečetného soužití s dalšími lidmi.

Jejich způsob života bez ohledu na to, zda pocítují duševní pohodu výrazně zvyšuje riziko stresu a tím i rozvoje duševních onemocnění. Stejně tak nevhodné podmínky (plíseň v bytě, špatná teplota, vlhkost) zvyšují riziko dalších zdravotních obtíží. Nevhodné podmínky pro život pak výrazně determinují i další aspekty života a jak již bylo řečeno i zkrácené představy o životě.

Stručné doporučení pro veřejnou politiku vychází ze subjektivního prožívání své situace respondenty. Je třeba upozadit komerční developerské bytové projekty na úkor vlastní obecní bytové výstavby. Jiné, než podporované obecní bydlení není pro tuto skupinu perspektivní, tedy dostupné. Jednou z cest je diskutovat možnosti podnikového bydlení s většími zaměstnavateli v městech. Není to sice koncept, do kterého by se dostali všichni respondenti, ale pro některé z nich to cesta může být. Do této skupiny patří třeba pracující cizinci, mladí absolventi či samoživitelé. Zřejmou konkurenční výhodou je spolupráce se sociálními pracovníky ať již obcí, tak v místních sociálních službách. Pozitiva této spolupráce zmiňovali všichni respondenti ve všech městech, kteří nějaké sociální poradenství někdy využili. Kapacity ubytoven jsou omezené a problematické je v nich bydlení dětí. Zároveň se zvyšuje již zmiňovaný stres způsobený nevyhovujícím kolektivním ubytováním. Je nezbytné si uvědomit, že v celé republice počet osob bez domova přibývá a nemáme odpovídající preventivní programy předcházení bezdomovectví. Zadluženost nízkopříjmových osob je obrovská. Koncepce dostupného bydlení a budoucí uzákonění sociálního bydlení jsou dalšími nástroji, kterými lze nepříznivou sociální situaci (často celých rodin) změnit. Další cestou, kterou se někteří poskytovatelé sociálních služeb ubírají je to, že sami pronajímají byty a svoje uživatele v nich ubytovávají a vytvářejí sekundární právní vztah vůči bytu. Nejedná se však o žádné systémové řešení.

Důležitým aktivitám, které mohou obce dělat je to, že nebudou vytvářet lokality s vyšším výskytem sociálně vyloučených osob, naopak budou preferovat jejich rozptýlení v rámci celého města, flexibilně upravovat kapacity v městské ubytovně, alternativně využívat bytových jednotek při prodeji obecních bytů do soukromého vlastnictví za předpokladu, že město nehodlá budovat vlastní byty či analyzovat pravidelně počty osob v bytové nouzi.

Přestože se jednalo o dva různé výzkumy v odlišných lokalitách, které nelze objektivně srovnávat, přinesly celou řadu zcela totožných výpovědí o psychologickém vnímání životní situace. Psychologické determinanty bydlení zásadně ovlivňují ostatní aspekty života každého člověka. Z tohoto hlediska je třeba vytvářet účinnou podporu pro ty, kteří patří mezi zranitelnější. Bydlení představuje jednu ze základních potřeb lidského života. Ohrožení ztrátou domova či jeho úplná absence pak přináší dotčené osobě celou řadu psychosociálních rizik. Díky zpracovanému projektu si studenti mohli tyto závěry nejen sami v praxi ověřit, ale zároveň se podílet na jejich formulování.

Za představenými výsledky je mnoho hodin práce zainteresovaných studentů, kteří mají zájem nad rámec výuky, dělat něco navíc. Synergický efekt celého procesu zapojování studentů do řešení problémů v regionu pak otevírá možnosti hledání inovativních postupů pro řešení

definovaných problémů, kdy se kombinuje společenská poptávka na jedné straně a podpora práce akademických pracovníků ze strany studentů, kteří si takto prohlubují svoje dovednosti na straně druhé.

Mgr. Jan Mandys, Ph.D.
jan.mandys@upce.cz

Ing. Martin Maštálka, Ph.D.
martin.mastalka@upce.cz

Univerzita Pardubice, Fakulta ekonomicko-správní, Ústav společenských a správních věd.
Studentska 95
532 10 Pardubice

Mgr. Hana Jelínková
hana.jelinkova@upce.cz

Univerzita Pardubice, Centrum ALMA
Studentska 95
532 10 Pardubice